

UOT-811.512.162

Səhifə: 157-161

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.1.157>

Gültəkin Salmanova
Azərbaycan Dillər Universiteti

LEKSİK-SEMANTİK SƏVİYYƏDƏ FUNKSIONAL EKVİVALENTLİK
(Kamal Abdullanın “Sehrbazlar dərəsi” romanının ingilis dilinə tərcümə olunmuş variantı əsasında)

XÜLASƏ

Tərcümənin qismən və nisbi də olsa, söz və ifadələrə ekvivalent axtarışı olduğunu nəzərə alsaq, o zaman bir faktı qəbul etmək vacibdir ki, tərcümə vahidi, ilk növbədə sözdür. Bədii əsərdə cümlələrin mənalı onları təşkil edən sözlərin mənalılarından təşkil olunur. İstənilən mətn anlama tələb edir, onu dünya haqqında mövcud biliklər çərçivəsində nəzərdən keçirməyə cəlb edir. “Adekvatlıq” termini təklif olunan tərcümənin orijinalın tələb etdiyi xüsusi kommunikativ məqsədi yerinə yetirməyə uyğun olduğunu göstərir. Tərcümə mənbə dil mətninin kommunikativ məqsədinə adekvat olur və onun repisiyentlərində orijinala yaxın kommunikativ effekt yaradır. Məqalədə bədii tərcümədə leksik-semantik səviyyədə ekvivalentlikdən bəhs edilir. Məqalədə mənbə kimi Kamal Abdullanın “Sehrbazlar dərəsi” romanının Azərbaycan və ingilis dilindəki variantlarından istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: tərcümə, ekvivalent, bədii, leksik, semantik.

Giriş: Leksik-semantik səviyyədə funksional ekvivalentlik anlayışı birbaşa dilçilikdə “ekvivalent” termini ilə bağlıdır. XX əsrdə çap olunmuş “İzahlı dilçilik terminləri” lüğətində dildə ekvivalentlik termini belə izah olunmuşdur: “Ekvivalent – Başqa bir nitq vahidinin funksiyasını yerinə yetirən nitq vahididir. Mütləq sintaktik vahidlər - Öz quruluşu, sintaktik tərkibinə görə bir-birinə tam uyğun olan sintaktik vahidlər, tam paralelizm; Sintaktik ekvivalentlər-Məna və funksiyaca uyğun gələn, strukturunda cüzi fərqlər olan sintaktik vahidlər. Sözlün ekvivalentləri. Funksiyaya görə məxsus sintaktik vəzifədə işlənən söz birləşmələri. Adətən, sabit birləşmələr əksəriyyəti bir sözdən ibarət olaraq ekvivalent olurlar. Cümlənin ekvivalenti-Söz cümlələr, qiymətləndirici cümlələr, vokativlər və s. cümlə deyil, cümlənin ekvivalenti hesab olunur” [3,s.50].

2019-cu ildə işıq üzünə görmüş “İzahlı dilçilik terminləri lüğəti”ndə “ekvivalent” komponenti ilə bağlı və yaxud bu terminlə başlayan altı dilçilik termini yer almışdır. “Ekvivalent, ekvivalent cümlə, ekvivalent qarşılaşma, ekvivalent ləqəblər, ekvivalent toponimlər, ekvivalent sözlər”. “Müəyyən bir funksiyanın yerinə yetirilməsində iştirak edən (bəzən eyni, bəzən də müxtəlif formalı) eyni nitq vahidləri. Eyni funksiyayı yerinə yetirən, başqa bir nitq vahidi ilə eyni vəzifəni yerinə yetirməyə qadir olan bir vahid. Yəni hər hansı dil vahidini müəyyən cəhətdən əvəz edən digər dil vahidi” [7,s.175].

Ekvivalent cümlə eyni fikrin müxtəlif nitq vahidləri ilə ifadəsidir. Ekvivalent qarşılaşma isə tabesiz əlaqəli birləşmələrdə, bərabərhüquqlu üzvlərdə eyni nitq vahidlərinin qarşılaşmasıdır. Ekvivalent qarşılaşmalarda hər iki üzvü məntiqi cəhətdən eyni hüquqlu olmasıdır, yəni eyni əlamətin eyni dərəcəsidir.

Ekvivalentlikdən ən çox tərcümə prosesində istifadə olunur. Ümumiyyətlə, dünyada elə iki dil yoxdur ki, semantik və struktur cəhətdən eyni olsun. Əgər hər hansı dildə semantika və quruluşca eynilik yoxdursa deməli, bir dildən digər dilə tam tərcümədən də söhbət açmaq qeyri-mümkündür. Tərcümə edərkən əsərin əsas hədəfləri, əsərin hansı oxucu kütləsi üçün yazılmasını da əsas götürməlidir. Elmi ədəbiyyatda ekvivalentliyin əsasən iki növündən bəhs edilir. Formal və dinamik ekvivalentlik. A.Qasımova formal ekvivalentlik haqqında yazır: “..formal ekvivalent tərcümədə hədəf dil mesajın mənbə dil mesajı ilə yəni, sözün söz ilə, cümləni cümlə ilə və ya müəyyən anlayışın ilə üst-üstə düşməsi mütləqdir” [5, s.195].

Dinamik ekvivalentlikdə isə dəqiqlik və mütləqlik o qədər də gözlənilmir. “...tərcüməçi müəyyən ifadə və ya anlayışı hədəf dilin mədəniyyətinə uyğun şəkildə ifadə etməyə çalışır” [5,s.195].

Tərcümədə linqvistik və mədəni əlaqələr çox böyük önəm daşıyır. Bəzən hədəf və mənbə dillərin linqvistik əlaqələri, bəzən mədəni əlaqələr fərqli və yaxud eyni ola bilər. Bizim tədqiqatımızda mənbə dil Azərbaycan dili, hədəf dil isə ingilis dilidir. Bildiyimiz kimi Azərbaycan və ingilis dilləri həm linqvistik, həm də mədəni baxımdan tam fərqli dillərdir. Hər iki dil fərqli morfoloji quruluşa malikdir. Azərbaycan dili iltisacı, ingilis dili flektiv dil olsa da bir dildən digərinə tərcümədə ən çox mədəniyyət fərqlərinin olması çətinliklər yaradır. Y.Nayda yazır: “Formal ekvivalent tərcümə mənbə mətn yönümlüdür və orijinal mətnin forma və məzmun hədəf dildə mümkün qədər aydın şəkildə göstərmək üçün nəzərdə tutulur”[6,s.141].

Tərcümədə qarşıya çıxan ən böyük çətinliklərdən biri də tərcümə olunan dil vahidlərinin hədəf qoyulan məndə ekvivalentinin tapılmasıdır. Ekvivalentlər tapılmadıqda və ya tapılan ekvivalent uğursuz olduğunda formal ekvivalenti qeyd edib səhifə sonunda izahı verilməlidir. Məsələn, Kamal Abdullanın “Sehirbazlar dərəsi” romanının ingilis dilinə tərcüməsi zamanı görürük:

“*Karvanbaşı başının düz üstündə dən-dən, duz-duz olmuş bu şiltaq və yorğun ulduzları yenə də heyran-heyran seyr eləməyində idi*” [1, s.9]. *Bu cümlə yazılan səhifənin sonunda oxuyuruq: The Caravanbaşı is the head of caravan, a train of horses, camels, and mules carrying goods* [2,s.10]. Digər nümunəyə nəzər salaq: Neçə dəfə idi, diqqət yetirirdi, Düzəngah yoluna yetişəndən sonra ruhunun, könlünün tam rahatlandığını at, ya qatır üstə rahat-rahat mürgü döyə bilməsindən, mürgüsündə göyün yeddi qatına şahin kimi şığımasından hiss eləyirdi [1,s.60]. Bu cümlədəki “göyün yeddinci qatı” ifadəsi ingilisdilli oxucu üçün qeyri-məlum cümlə dolduğu üçün onun izahı səhifə sonunda təqdim olunmuşdur. “*In Sufi thought, there are seven levels of the self*” [2,s. 58].

Hər gecənin öz adı olurdu, bu adları hər səhər tezdən Karvanbaşının əvvəlinci sadıq adamı Xacə İbrahim ağa özündən uydururdu, karvan əhlinə yayırdı, ancaq karvan əhli bu adı bilirdi, kənar bəndə gecənin adını bilməzdi və bu qayda ilə karvan uzun və qorxulu yolda özü özünü qorumaqla məşğul idi [1, s.11].

XACƏ₁ - is. [fars.] köhn. Sarıqlı əfəndi, molla, seyid

XACƏ₂ - is. [fars.] bax xədim 1-ci mənada.

Cariyələr Qətibənin yanında gələn iki nəfər xacəni qıdıqlayıb gülürdülər. M.S.Ordbadi.

“Every night had its own name? Which was invented early every morning by the Caravanbaşı’s most trusted man, Khaja Ibrahim Agha.

Bu cümlədəki Khaja leksik vahidinin izahı səhifə sonunda belə verilmişdir. “The title Khaja was applied to eunuchs, Xacə titulu xədimlərə şamil edilirdi,

Zarafat deyildi, karvan zinyət əşyaları ilə üstü-başı dolu sevgili bir qadın idi, özü də ən əsası o idi ki, bu qadın biriminci olaraq qibleyi-aləmin özünün ayağı altına sərilməkədi, ondan sonra bazarınkı bazara, sifarişçininki sifarişçiyə...

Səhifə sonunda “qibleyi-aləm” leksik vahidinin izahı belə təqdim olunmuşdur “The title Khaja was applied to eunuchs”.

“It was no laughing matter-the caravan was a beloved lady bedecked in jewels and fine garments who was to be cast before the Pivot of the Universe.”

Tərcümə prosesində ekvivalentin verilməsində bəzən ixtisarlardan və yaxud mənbə dildə olmayan leksik vahidlərdən, dil strukturlarından da istifadə edilir. Bu hal o zaman baş verir ki, hədəf dildə mənbə dildə olmayan dil vahidini verməyə ehtiyac duyulur və yaxud mənbə dildə olan bir dil vahidi hədəf dildə ekvivalentini tapmaq qeyri-mümkün olur. Bu zaman həmin dil vahidi ixtisar olunur. Məsələn, tərcümə əsnasında sırf Azərbaycan dilinə məxsus olan, azərbaycanlıların daxili aləmini əks etdirən alqışların ekvivalentləri verilə bilmədiyindən onlar ixtisar olunur. – Yox, qurbanın olum, yox, bilirəm sən də ürəyin darıxır.

Bu cümlənin tərcüməsinə nəzər saldıqda alqışın ixtisar olunduğunu görürük. “No sir I know you are uneasy too.”

Tərcümədə qarşıya çıxan çətinliklərdən biri də odur ki, mənbə dildəki bir söz birləşməsinin hədəf dildə ekvivalenti olsa da, semantik fərqlərlə mövcud olur. Sözün özünün ekvivalenti olan, lakin məna mənbə dildəki ilə eyni olan və yaxud mənbə dildə tam fərqli anlamda funksionallaşır.

Ekvivalentliyin verilməsində bədii əsərlərin növlərində fərqli nüansların meydana çıxdığının şahidi oluruq. Məsələn, şeirlərin tərcüməsində formal ekvivalentliyə daha çox əhəmiyyət verilməlidir. Çünki şeirin ritmi, bölgüsü formal ekvivalentliyin pozulmasına icazə vermir. Nəsr əsərlərinin tərcüməsində isə dinamik ekvivalentlik daha çox önə çıxır.

Dilçilikdə bəzən ekvivalent termininə sinonim olan adekvat terminindən də istifadə edilir.

Bədii əsərlərin tərcüməsində qarşıya çıxan çətinliklər yalnız mədəniyyət faktoru ilə bağlı olmur. Bəzən dillərin fərqli qrammatik quruluşu da tərcümə prosesini çətinləşdirir. Məsələn, bilirik ki, Azərbaycan dilində cins kateqoriyası yoxdur. İngilis dilində isə şəxs əvəzliliklərində cins kateqoriyası müşahidə edilir. İngilis dilindəki “*his, her, it, he, she*” kimi əvəzliliklər özləri də tərcümədə müəyyən çətinliklər yaradaraq tam ekvivalent formalaşmaya maneələr yaradır.

Tərcümə prosesində ekvivalentliyin uğurlu alınması üçün tərcüməçinin dünyagörüşünün də böyük rolu vardır. Mənbə dildəki mətni hədəf dilə düzgün tərcümə etmək üçün tərcümə etdiyi məlumat haqqında geniş məlumat olmalıdır.

Bildiyimiz kimi, sözlər həm denotativ, həm də konotativ mənaya malik olur. Denotativ məna –leksik vahidlərin birbaşa daşdıqların semantikadır. Konnotativ məna isə “əsas lüğəvi mənaya əlavə olaraq assosiativ və ya ikinci dərəcəli mənanın ifadəsi, onun fərqləndirici əlamətlərinin inikası” “Semantik emosional üslubi çalarlıq ifadə edən məna” [7, s.452].

Tərcümə əsnasında ekvivalentliyin tapılması məhz konnotativ mənada olan dil vahidlərinin tərcüməsində çətinlik yaradır. “Tərcümə zamanı tərcüməçi sözlərin kontekstdə olan mənasını açmaq üçün mətndə əsl mənayı verən sözlərdən istifadə etməlidir. Bəzən bir söz lüğətdə bir mənada, mətndə isə tamamilə başqa bir məna verir. Bu da adekvatlığa mane olan obyektiv səbəblərdən biridir” [4, s.13].

Tərcümədə ekvivalentliyin yaranmasında qarşıya çıxan çətinliklər iki böyük qismə ayrılır: linqvistik və ekstralingvistik. Linqvistik çətinliklər asanlıqla aradan qalxsə da, ekstralingvistik çətinlikləri aradan qaldırmaq o qədər də asan olmur. Məsələn,

Karvan ləhləyə-ləhləyə gecənin səssizliyinə batırdı. “Ləhləyə-ləhləyə” ifadəsini ingilis dilinə tərcümədə çətinlik çəkən tərcüməçi sözün əsas semantikasını olan “ağır nəfəs almaq” ifadəsindən istifadə edir.

Breathing heavily, the caravan sank into the silence of the night.

Breathing heavily- Ağır nəfəs alır.

Ləhləyə-ləhləyə- Ləhləyə-rək, tez-tez, ağır nəfəs ala-ala; tövşüyə-tövşüyə.

“Səhrəbazlar dərəsi” romanında Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümə olunan nümunələrə nəzər salaq: *Sarvan*: fars mənşəlidir, əsl *sərban* kimidir. Farslar dəvəyə *sar* deyirlər (*sər* isə farsca “baş” deməkdir). *Sarvan* hərfi mənada “dəvəçi” deməkdir, indi karvanın önündə gedənə deyirlər [8, s.78].

... *Qərək gecəlik elə buradaca dincələn karvan, özü də böyük bir karvan – heyvanı ilə, nökrəni ilə, sarvanı, qulu ilə...*

This is how the large caravan of animals, servants, slaves, And camel drivers laid up for the night.

Tərcümə olunmayan xüsusi leksik vahidlər içərisində heyvanlara verilmiş xüsusi adlar da vardır. Nümunəyə nəzər salaq:

Xacə İbrahim ağa bir o tərəfə boylandı, bir də bu tərəfə nəzər yetirdi, gedib çadıra yaxın bir yerdə, sağ əldə yerə çökmüş Qotazlı dəvənin hərdən diksinən bir böyrünə qısılib sarvan Nəzərəli yatmış idi, bu biri diksinən böyründə də Xacə İbrahim ağa özünə yer elədi, kilim kimi bir şeydi nəydisə dəvənin üstündən götürüb yerə saldı, ayaqlarıyla təpikləyib quru yerini yumşaltdı, uzandı üstündən [1, s. 17].

Dəvəyə verilmiş xüsusi ad tərcümə olunmamışdır. “The cammel Qotazli, was settled on the ground? His flank rising and falling rtythmically” [2, s.4.]

Dəvəyə belə bir adı qoymuşdular ona görə ki, dörd ətraf bilib görüb inanmışdı ki, bəlkə də kürreyi-ərzin ta Məqribdən Məşriqə qədər hər bucağından adlı-sanlı sehrbazlar gəlib buranı özlərinə yaşamaq üçün məskən seçmişdilər.

“The valley had been given its name because they believed that every famous sorcerer from the Maghreb to the Middle East chose this place to live.”

Məşriq- Middle East kimi tərcümə olunub. Məşriq sözünün leksik mənası və izahı mənbələrdə belə verilir: 1. is. [ər.] Günəşin doğduğu tərəf, şərq (məğrib əksi). // Günbatana (qərbə) müqabil olan tərəf. Məqrib sözünü isə olduğu kimi saxlayıblar. Məqrib “günbatan deməkdir”. Ola bilsin gün çıxarı Orta Şərq kimi tərcümə etmək daha uğurlu alınıb, nəinki Məşriqi “Qərb” kimi tərcümə etmək.

Nəticə: Nəticə kimi onu deyə bilərik ki, iki müxtəlif sistemli dil olan Azərbaycan və ingilis dillərində mənbə dildən hədəf dilə bədii tərcümədə leksik vahidlərin ekvivalentlərinin tapılmasında müəyyən çətinliklər yaranır. Hər iki dili mükəmməl bilən tərcüməçi bu çətinliklərin öhdəsindən gələ bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abdulla K. Sehrbazlar dərəsi. – Bakı: Mütərcim, 2006. – 224 səh.
2. Abdulla K. Valley of the sorcerers. Strategic Book Publishing and Rights Co. 2014
3. Adilov M. İ., Verdiyeva Z. N., Ağayeva F. M. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı: Maarif, 1989. 360 s.
4. Hübətova A. Bədii tərcümədə adekvatlıq və yayınmalar. Fil. ü. fəl. dok. diss. Avtoreferatı. Bakı, 2015.
5. Qasımova A. Formal və dinamik ekvivalent yönümlü tərcümənin prinsipləri. İpək yolu, №1, 2021, s. 193-200
6. Nida E. Toward a Science of Translating. Leiden: E.J.Brill. –1964
7. Sadıqova S, Hüseynova N, Novruzova S., Həsənli-Qəribova Ş. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı: Elm, 2019.

Гюльтекин Салманова

Функциональная эквивалентность на лексико-семантическом уровне (По английской версии романа Камалы Абдуллы «Долина чародеев»)

Резюме

Если считать, что перевод – это частичный и относительный поиск эквивалентов слов и словосочетаний, то важно признать тот факт, что единицей перевода является прежде всего слово. Значения предложений в литературном произведении складываются из значений слов, входящих в его состав. Любой текст требует понимания, предполагает рассмотрение его в рамках существующих знаний о мире. Термин «адекватность» указывает на то, что предлагаемый перевод пригоден для выполнения конкретной коммуникативной цели, требуемой оригиналом. Перевод адекватен коммуникативному назначению текста на языке оригинала и создает у его реципиентов коммуникативный эффект, близкий к оригиналу. В статье говорится об эквивалентности на лексико-семантическом уровне в художественном переводе.

В статье в качестве источника использованы азербайджанская и английская версии романа Камалы Абдуллы «Сеһрбазлар дареси».

Ключевые слова: перевод, эквивалент, художественный, лексический, семантический.

Gultekin Salmanova

*Functional equivalence at the lexico-semantic level
(based on the english version of Kamal Abdulla's novel
"Valley of sorcerers")*

Summary

If we consider that translation is a partial and relative search for equivalents to words and phrases, then it is important to recognize the fact that the unit of translation is primarily the word. The meanings of the sentences in the literary work are made up of the meanings of the words that make it up. Any text requires understanding, involves considering it within the framework of existing knowledge about the world. The term "adequacy" indicates that the proposed translation is suitable to fulfill the specific communicative purpose required by the original. The translation is adequate to the communicative purpose of the source language text and creates a communicative effect close to the original in its recipients. The article talks about equivalence at the lexical-semantic level in literary translation. The article uses the Azerbaijani and English versions of Kemal Abdulla's novel "Sehrbazlar Daresi" as a source.

Key words: translation, equivalent, artistic, lexical, semantic.

Çapa tövsiyə edən: Azərbaycan Dillər Universiteti

*Rəyçilər: dosent Kəmalə Cəfərova
dosent Təranə Şükürlü*